

Александра Фостиков
Историјски институт, Београд
aleks.fostikov@gmail.com

СПОМЕНИ – НАДГРОБНИЦИ КРАЈПУТАШИ У БРАТЉЕВУ*

Апстракт: У раду је пажња посвећена надгробницима, познатим у новије време и као крајпуташи, насталим почетком 20. века. Овом приликом обрађена је група од 14 комада секундарно смештених у Братљево (Ивањица, Србија), којој је придружен и један усамљен примерак из непосредне околине, са локације Окрајак (Бутково) који још увек стоји поред пута.

Кључне речи: натписи, споменици, меморије, крајпуташи, Братљево, Бутково, Ивањица, Србија, 20. век.

Данас се у центру Братљева, у општини Ивањица, налази група од 14 усправних надгробника – *спомена (меморија)*, познатих у новије време под популарним називом *крајпуташи*, који први уводи Бранко Радичевић, средином 20. века.² Мада је термин опште прихваћен, треба имати у виду да је он заправо данас примењен на већу групу споменика, као и да постоји подела унутар исте, која није и најдоследније спроведена. Како се у натписима сами надгробници ипак дефинишу као *спомени*, последњи назив узет је као и основни у приложеном тексту.³ У датом случају у питању су надгробници припадника војске из периода балканских ратова и *Великог*, односно Првог светског рата, постављени поред пута, у знак сећања на страдале, чији су телесни остаци, сахрањени на примарном месту смрти.⁴

Група ових споменика секундарно је лоцирана у Братљево, након њиховог измештања са првобитног места, приликом изградње и проширења локалног пута 1980.⁵ Овом приликом датој групи од 14 комада, придружен је и један усамљен примерак из непосредне околине, са локације Окрајак (Бутково) који још увек стоји поред пута.⁶

Својевремено натписе са истих највећим делом је објавио са појединим празнинама и грешкама Драгутин - Драган М. Радивојевић, који их је приредио у духу модерног језика.⁷ Како том приликом епитафи нису у потпуности рашчитани, нити снимљени појединачно,

овде су поново приређени. У међувремену дошло је и до њихове рестаурације покренуте преко туристичке организације Ивањице. Том приликом речи и ликовне представе су наново обојене према траговима оригиналне боје, те су данас и видљиве скоро у потпуности, мада се већ може приметити и њихово даље страдање, услед изложености временским приликама на отвореном.⁸

Ради будућих повлачења паралела, те уопште даљег проучавања ових споменика, текстови су донети у свим појединостима према оригиналу, уз основно решавање скраћеница. Због бољег прегледа, надгробници су обележени римским бројевима, док су њихове стране обележене арапским бројевима, а по истом принципу фотографије су приложене на крају, у виду табли.⁹ Пошто су ови на језику са почетка 20. века, није било потребе да се и преведу на савремени. Једино су сходно данашњим језичким правилима примењена велика слова. Поједини називи од значаја, који се у овима помињу обрађени су у критичком апарату.

Од 14 комада у групи, њих 12, односно 13 рачунајући и онај са локације Окрајак Бутково, садрже ликовне представе и текст у боји, док су два (I, XIV) од белог камена, са чисто црним натписима. Последња два одликују и другачији облик и стил. Сви су усправни, као и квадратни, Осим два поменута, сви остали су квадратног облика, од белог мермера. У највећем броју у питању су споменици појединој личности, али има и двоструких (IV, X, XI), а

забележени су и вишеструки (VI, IX). Међутим док се на овим двоструким налазе и два лика, вишеструки немају на себи представе војника.

Што се тиче ликовних представа, оне су делом обрађене у литератури. Осим представе војника на предњој страни, како је поменуто лик војника у случају двоструких јавља се и са задње стране. Поменуте представе рађене су према општем обрасцу. Најчешће војник је представљен у униформи, у ставу мирно, са оружијем „*к нози*“. У једној, обично десној руци држи исто, док му се о левом боку налази бодж. Око саме главе му се налази „плаво поље“ а затим име и презиме у два вертикална реда, десно одоздо на горе и лево одозго ка доле. Линијом плаве боје је уоквирено и цело тело. Лице и руке војника су беле, а као стандардни елементи се јављају, односно изостају бркови у односу на старосну границу. У зависности од индивидуалног случаја исти се јављају и као рањеници (XI-3), а поједини су сходно статусу приказани и са ордењем (IV-3, V-1). На бочним странама налази се често представе лозе која изниче из ћупа са гроздом и белим голубом које исто зобље, те саксија са биљком, а често и обе представе, као и поједини делови натписа, обично изнад биљке. Натписно поље је осим у два надгробника другог типа удубљено, и уоквирено флоралним елементима који при врху прелазе у плави венац унутар ког се углавном налази плави украшени крст или нешто изгледа ређе крст уписан у квадрат (овде: VI-3, XV-3). Флорални елементи посебан одраз налазе у бројним цветовима и листовима различитих боја, који указују на различите врсте биљака, попут ливадског цвећа.¹⁰

И у случају епитафа, такође постоје заједнички елементи, а сем самог термина *сјоме-н(ик)*, јављају се мотив борбе за слободу и отаџбину, те описи врлина војника. У већини случајева наводе се године живота, место порекла, догађај, обично битка односно место где је погинуо или преминуо, а исти садрже некада и тада познате стихове. Такође доносе и детаље из живота појединих личности, па помињу вереницу „занавек заборављену“ (XV-3), тешку болест – тифус (VI-3). На крају се налази попис оних који су учествовали у његовом подизању. Иако спискови лица де-

љују некада монотono, исти су извор како за проучавање личних имена, тако и назива за сроднике. Такође делови самих натписа исписивани су различитим бојама. Писмо и језик натписа делом припадају старијем превуковском говору, а речи су често спајане и раздвојане у складу са простором.¹¹

I Спомен Добросава Ђурчића

Усправан, на постољу, ка врху троугласт,¹² украшен крстом на врху, који је са доње стране оивичен отвореним венцом. Такође након прве речи – спомен, налази се мотив крста у форми флоралног елемента.

I – 1 Спомен |2| Добросава |3| Ђурчића |4| из Ровина |5| војника 4ог |6| пеш[адиског]: пука, |7| П.ог позива |8| поживи 42. г[одине].

|8| Који даде |9| свој живот |10| за отаџбину |11|⟨.....⟩(св)ој |12|⟨.....⟩¹⁵

I – 2 болни|2|ци (у нивоу 12 реда, гледано са предње стране)

II Спомен Михаила Б. Лазовића

Усправан у облику квадратног стуба, димензија 174x36x19 cm,¹⁶ са такозваном *кајом* (покривком) на врху из новијег времена, на предњој страни ликовна представа војника са пушком. Десно и лево од главе стоји усправни натпис, који садржи име (десно, одоздо на горе) и презиме (лево, одозго ка доле) војника, исписан црвеном бојом (II-1). На левој страни од војника налази се представа лозе са голубом (II-2), а на задњој испод крста и венца, у натписном пољу налази се први део натписа у 24 реда, а затим се испод у новом натписном пољу налази још 5 редова (р. 25-29), који нису ничим оивичени. Оба натписна поља су удубљена (II-3). Натпис се затим наставља на десној страни од војника, у још 34 реда (р. 30-63). Бочни натпис је без украса. (II-4).

II – 1 десно: Михаило лево: Лазовић

II – 3 У |2| даљини на |3| мукама не|4|ће српско |5| цвеће нићи |6| поручите |7| мојој деци |8| ја им нећу |9| никад стићи|10| Михаило |11| Б. Лазовић |12| из Братљева |13| војник I. че|14|те I. бат[аљона] 4. |15| п.[от] пука II. |16| позива, кои |17| поживи 34. г[одине]. |18| као частан |19| и умиљат |20| човек. Уча|21|тово у бор|22|бама турс|23|ки дугарски|24| и свеско-

ме |25| рату¹⁹ а |26| погибе 14. |27| јула 1914 г[одине].20 |28| као херој |29| борац на

II – 4 |30| Вишегр|31|аду од |32| прокле- |33|тог Гер|34|мана |35| за спас |36| вере ми- |37|ле ота|38|дбине |39|Словену

|40| Спомен |41| сподиго|42|ше му |43| син Ма|44|ријан, |45| браћа |46| наредн|47|ик Неде- |48|љко и |49| Милош |50| братуче|51|ди п[от]. пор|52|учник |53| Петар |54| Љубо Сл|55|ав- ко Жа|56|рко ујна |57| Станојка |58| снаје |59| Андра |60| Милица и |61| Мара и |62| синовца |63| Наста.

III Спомен Десимира Нешовића

Усправан у облику стуба, димензија 148x34x18 cm,²¹ такође са капом из новијег времена. У односу на број II, чини се да су ликовне представе рад другог, нешто лошијег мајстора. На предњој страни су лик војника са пушком и натпис са именом и презименом (III-1), на левој ликовна представа голуба како зобље грозд на врху лозице (III-2). На задњој налази се испод крста и венца удубљено натписно поље, са натписом у 25 редова (1-25), уоквирено флоралним украсом (III-3). На десној бочној страни, исписан је остатак натписа у пет редова (26-30), а испод се налази се представа саксије биљком (III-4). У односу на бр. II, примећује се и разлика у писању текста, па се у овом случају на неколико места, мада недоследно налази и знак =, коришћен да означи поделу речи у случају преноса њеног краја у следећи ред.

III-1 десно: Десимир лево: Нешовић

III-3 Једини |2| син тужн|3|ог22 оца и |4| мајке пиш|5|те и жале |6| свог једина23 |7| Десими- ра |8| Нешовића |9| из Глеђице24 |10| војник ста|11|лног кадра |12| нај лепшег|13| цвета од |14| 20 лета25 |15| укиде га |16| ратна кле|17|та са овог |18| света поги|19|бе 1914 год[ине] |20| бог даг<a> |21| прости спо|22|мен споди- |23|жу26 за на |24| век тужни |25| отац

III-4 |26| Љубисав |27| мајка |28| Марица |29| и задруга27 |30| куће.

IV Спомен браће Маричића, Боже и Милете

Такође у облику стуба, усправан и покривеном капом из новијег времена, димензија 150x32x17cm.²⁸ Надгробник припада типу двоструких споменика, са два лика, па садржи

и ликовне представе два брата војника, налик претходним примерцима. Са предње стране налази се Божо Маричић, са задње брат му Милета. Лик Боже представљен је као и лик његовог брата, према истом калупу, као и остали, са именима око главе. (IV-1, 3). На две бочне стране налазе се натписи са украшеним крстом и венцем, плаве боје са жуто белим ситним цветовима, лево посвећен Божи и десно Милети (IV-2, 4). Натпис почиње на десној бочној страни (IV-4, р. 1-25), а завршава се на левој (IV-2, р. 26-57). Иза редних бројева и римских и арапских, као и у скраћеницама, користи се тачка.

IV-1 десно: Божо лево: Маричић

IV-3 десно: Милета лево: Маричић

IV-4 Ево |2| споменика |3| дичних во|4|јни- ка пал|5|их бораца |6| за народ|7|на права |8| Божо |9| Маричи|10|ћа из Бр|11|атљева, |12| војник-ка|13|дровац29 I.30 ч.[ете] |14| I. бат. [аљона] II.31 п.[от] |15| пука који |16| пожи- ви 23 |17| год.[ине] а пог|18|ибе за срп|19|ску слобо|20|ду од неп|21|ријатеља |22| на поло- ж|23|ају Кајм|24|акчалану |25| 1916 год[ине]

IV-2 |26| и |27| Мил<ет>а |28| Маричић |29| војник 3. |30| I ба<т>ал|31|ијона 4. п.[от] |32| пука, а |33| погибе за |34| српску слоб|35|оду у св|36|ојој млад|37|ости 26 год[ина] |38| на по- ложа|39|ју Крстацу³² |40| од Аустро-|41|нема- ца |42| 1914 год.[ине]

|43| Бог да им |44| душу про|45|сти.

|47| Спомен |48| сподигоше |49| им ожало- |50|шћени род|51|итељи |52| отац |53| Милен- ко |54| мајка Ста|55|нојла и |56| брат |57| Ити- комир.³³

V Спомен Добросав Радојичића

Такође, као и претходни усправан, у облику стуба, са новијом капом, димензија 143x32x17cm,³⁴ са ликом војника на предњој страни, и именом око главе (V-1). На левој страни, биљка која излази из ћупа, (V-2), а на десној представа лозице са белим голубом (V-4). На полеђини натпис у 29 редова, у удубљеном пољу, оивиченом на врху са крстом и венцем (V-3). Као што је у односу на претходне и представа лозе на другој бочној страни, тако су и име и презиме дати са променом места. Иза година писаних арапским цифрама нала-

зи се тачка. Сама изведба представе, лозица, па и натписа, је далеко лошијег квалитета него претходни, а сам натпис је испрекидан дељењем речи на великом броју места. Не наводи се ни место порекла.

V-1 десно: Радојичић лево: Добросав

V-3 Спом[2]ен [3] Добро[4]сава [5] Радојич[6]ика [7] бив[шег] војн[8]ика I чета [9] I батаљон [10] II³⁵ пук II [11] позив он [12] је рађе [13]н од Буг[14]ара на Со[15]лунском [16] фронту и [17] умро у [18] Бизерту³⁶ [19] Африка [20] 22 новем[21]бра 1916. [22] год[ини] у сво[23]јој 46. год[ини] [24] бог да га [25] прости о[26]вај спомен [27] диже му [28] жена Маг[29]да

VI Спомен Милосављевића, оца Милисава М. и браће: Милоша, Радомира и Драгољуба

За разлику од претходних, са изузетком првог мермерног, овај споменик, димензија 147x34x16 цм,³⁷ нема представу војника, већ се текст простире преко три стране (VI-1,3,4) и посвећен је оцу и његовим синовима. На бочној страни лево приказана је уобичајна представа лозице, са белим голубом (VI-2). На предњој страни налази се удубљено натписно поље, са првих 26 редова уоквирено флоралним елементима, са плавим крстом и венцем (VI-1, р.1-26). Текст се затим наставља у још 24 реда у удубљеном натписном пољу на задњој страни, уоквиреном плавом линијом, која се на врху завршава са две украсне спирале и квадратом са уписаним крстом и четири листа у сваком пољу по један, такође плаве боје (VI-3, р. 27-50). Последњих 12 редова натписа налази се на десној бочној страни без икаквог украса (VI-4, р.51-62).

VI-1 Спомен [2] Милисава [3] М [4] Милосављ[5]евића из Ро[6]вина који [7] заједнички [8] међу својим [9] синовима [10] падоше на [11] олтару своје [12] отаџбине, до[13]рећи се за [14] крс часни и [15] слободу зла[16]тну. И [17] синови му [18] Милош који [19] погине на Ка[20]јмакчалану [21] од не браће [22] Бугара 13 се[23]птембра 1916 [24] год.[ине]

[25] Радомир [26] који³⁸

VI-3 [27] погине 14 ок[28]тобра 1915 [29] год. [ине] у борби [30] с непријат[31]ељем на по[32]ложају Пож[33]аревцу

[34] И [35] Драгољуб [36] који је умро [37] 3 јануара [38] 1915 год.[ине] у Шт[39]ипу од тешке [40] болести тиву[41]са. Сви четв[42]орица падош[43] као херои на [44] бранику сво[45]је отаџбине [46] Бог да им ду[47]шу прости. [48] Спомен поди[49]гоше

[50] Лука син³⁹

VI-4 [51] Оцу и [52] браћи, [53] Илинка [54] суп.[руга] мужу [55] мајка, си[56]новима, [57] Светомир [58] унук [59] ђеду и [60] синовац [61] стричев[62]има.

VII Спомен Вука Јекића

Надгробник је усправан, у облику стуба, као и претходни, као и са новијом капом и ликом војника на предњој страни, чије је име исписано дворедно око његове главе. Димензија 140x34x16 цм.⁴⁰ У односу на претходне представе војника, са пушком у десној руци и ставу „к нози“, у овом случају се са леве стране налази сабља у црвеним корицама и са црвеним рукохватом, закачена за појас, украшена златним елементима. (VII-1). На задњој страни налази се натпис у 27 редова у натписном удубљеном пољу, такође као и у другим случајевима уоквиреном флоралним елементима (VII-3). На бочним странама налазе се додатне ликовне представе, лево лозица у ћупу, са белим голубом (VII-2), десно биљка у жутој саксији (VII-4).

VII-1 десно: Вук лево: Јекић

VII-3 Спомен [2] Вук [3] Јекић [4] из села [5] Ровина [6] погинуо [7] 1.⁴¹ октом[8]бра 1915 [9] год[ине] у бор[10]би са Буг[11]арима [12] као наре[13]дник [14] рођен.⁴² 6 [15] децембр[16]а 1889 год[ине] [17] живео [18] 26 год[ина] [19] бог да му [20] душу про[21]сти. Овај [22] спомен [23] подиже [24] ожалош[25]ћена [26] мајка [27] Марта.⁴³

VIII Спомен Миленка Ђуровића

Споменик је усправан, у облику правоугаоног стуба, са такође новом капом, димензија 150x17x16 цм.⁴⁴ Као и на већини до сада описаних и овде се на предњој страни налази лик војника, са пушком, бодежом и двоструким натписом са именом и презименом (VIII-1), на левој лозица са голубом (VIII-2), на десној биљка у саксији (VIII-4). На задњој страни у

уоквиреном и удубљеном натписном пољу, испод плавог крста и венца, налази се натпис у 25 редова (VIII-3).

VIII-1 десно: Миленко лево: Ђуровић

VIII-3 Спомен |2| Миленко |3| Ђуровић |4| вој[ник] I чете |5| II бат.[аљона] 4 пук⁴⁵ |6| II позив. |7| Умро 20. јан|8|уара у вар|9|оши⁴⁶. |10| Сиддиаб|11|дар⁴⁷ у Фра|12|нцуској |13| у својих 40 г.[одина] |14| борећи се за⁴⁸ |15| слободу сво|16|је отаџбине |17| овај спомен |18| подиже му |19| супруга |20| Вукосава |21| и брат⁴⁹ |22| Вељко и |23| синови |24| Страјин и |25| Богољуб.⁵⁰

IX Спомен браће Остојића, Милутина и Радојица

Споменик са новијом капом, у облику правоугаоног стуба, димензија 148x36x24 цм,⁵¹ са два лика војника и њиховим именима, на предњој (IX-1) и задњој страни (IX-3), као и лозицом са голубом на левој (IX-2). За разлику од осталих, овде се натпис, изведен у 32 реда, налази само на бочној десној страни, не постоји никакво натписно удубљено поље, а крст унутар венца је приказан у основном простом облику без украса (IX-3).

IX-1 десно: Милутин лево: Остојић

IX-3 десно: Радојица лево: Остојић

IX-3 Браћа |2| Остојићи |3| војници 4 |4| пука оба |5| Радојица |6| у 24 год[ини] |7| погине у |8| Албани (!)⁵² 13^{ор} |9| 8⁵³ 1915 год[ине] |10| Милутин |11| у свои 46 г.[одина] |12| погине⁵⁴ на |13| Кајмачал|14|ану 13/18^{ор} (!)⁵⁵ 9^{ор} |15| 1916 год.[ине] |16| участова|17|ли су у сви|18|ма ратов|19|има бори|20|ли се за |21| отаџбину |22| бог да им |23| душе про|24|сти спомен⁵⁶ |25| подижу |26| браћа Мил|27|ош Божид|28|ар супруга |29| Ђулка син|30|овци Миј|31|ко⁵⁷ и Мила|32|дин

X Спомен Бојовића, сина Станка М. и оца Марка

Споменик је димензија 130x36x16 цм и као и претходни у облику је стуба и има капу из новијег времена.⁵⁸ Мада се на њему налази само један лик војника чије је име исписано црном бојом (X-1), у питању је двоструки споменик, како се види из два натписа, који су посвећени Станку и његовом оцу Марку.

Натпис има укупно 50 редова, од чега се последњих седам редова из првог натписа налази на бочној страни (X-4), која је украшена и ликовном предтавом биљке, док се на задњој страни налазе први део првог натписа и други натпис у целини у удубљеном и уооквиреном натписном пољу, испод плавог крста и венца (X-3). Са леве бочне стране налази се типична представа лозе са белим голубом (X-2).

X-1 десно: Станко лево: М Бојовић

X-3 Спомен |2| Станка |3| Бојовића |4| војника 1. |5| чете I батаљ|6|она II59 п.[от] пук |7| умро у Штип|8|у60 23. 12ог. 1913 |9| год[ине] остави |10| своје миле |11| родитеље да |11| за њим до|13|века сестре |14| тугују забли|15|ста се као рос|16|а. покоси га |17| смртна коса |18| смдбина61 те уз|19|е млада про|20|паде нам на|21|да62 Спомен |21| Марка |23| из села |24| Глеђице |25| војни63 пожи|26|ви 55 год[ине] поги|27|бе 1915 год[ине] |28| у64 оступању он |29| би часан дом|30|аћин |31| поштен |32| остави своје |33| да га жале |34| спомен |35| подиже |36| супру<г>a |37| Радојка кћи |38| Тијана Ива|39|на Стеван|40|ија и Ста|41|ја

X-4⁶⁵ |42| мајка |43| Радојка |44| сестре |45| Тијана |46| Ивана |47| Стеван|48|ија и |49| Стан|50|ија

XI Спомен Кривокућа, Миљка В. и синовца му Вукомана Б.

Спомен је димензија 150x36x27 цм, у облику ступа и са новом капом.⁶⁶ Двострук је и са два лика, на предњој и задњој страни, поред чијих ликова су исписана и имена. Оно што представља занимљивост између осталог је и ликован представа другог војника, који је представљен као рањеник, са повређеном руком. (XI -1, уп. XI -3). Овде натпис од укупно 77 редова, почиње са десне стране (XI -4), па се наставља на левој бочној страни (XI -2) и обе стране су украшене само са плавим венцем и крстом. На месту где је споменик повезан малтером данас се не виде више речи.

XI -1 десно: Миљко В. лево: Кривокућа

XI- 3 десно: Вукоман Б. лево: Кривокућа

XI- 4 Ево |2| споменика |3| <дичних војника |4| палих |5| δ>⁶⁷ ораца |6| за народно |7| право |8| Миљко .В. |9| Кривоку|10|ћа из Бра|11|тљева, вој|12|ник 4^{ор} пеш.[адиског] |13| пука I^{ор} по-

|14|жива. Пожи|15|ви 28. год.[ина] |16| а погibe за |17| <с>рпску сл|18|<о>боду од |19| <Б>угара код |20| <Ш>типа 17^{ор} |21| јуна 1914 г.[одине] |22| и |23| синовцу му |24| Вукоман, |25| а син Бојов |26| који⁶⁸

XI- 2 |27| поживи 22 |28| год.[ине] а умре |29| у Суботици |30| као војник |31| кадровац |32| <железнич>|33|ке <че>те 2<6> |34| деце<мбра> |35| 1920⁶⁹ г<од>[ине]. |36| Бог да им |37| душу прос|38|ти. |39| Овај спом|40|ен подиго|41|ше им сино|42|вцу-уну|43|ку Лука |44| брату-си|45|ну Бојо др|46|ату-синов|47|цу Љубо |48| Божо Драги|49|ша.(!)⁷⁰ сину-|50|унуку Син|51|ђа деверу-|52|синовцу Ст|53|аница деве|54|ру-сину |55| Станија |56| оцу-брату |77| Бошко.

XII Споменик Љубисава Радоичића

Споменик је као и остали под новом капом, у облику стуба и димензија 125x36x19 цм.71 На предњој страни стоји лик војника, а његово име исписано је нарнџастом бојом (XII-1). Први део натписа од укупно 30 редова се налази на задњој страни у натписном удубљеном и уоквиреном пољу, испод плавог венца и крста (XII-2), док се крај налази на бочној страни изнад ликовне представе биљке у саксији(XII-4). На бочној левој страни налази се представа лозе са голубом (XII-2).

XII-1 десно: Љубисав лево: Радоичић

XII-3 Спомен |2| Љубисава |3| Радоичића |4| из Ровина, кои |5| поживи 33 Год.[ине](!)⁷² |6| А као поднаре|7|дник I чет I^{ор} |8| бат.[аљона] I^{ор} поз.[ива]⁷³ II |9| пука Дрин.[ске] ди|10|визије. кои је |11| учествовао у р|12|ату против Ау|13|стро-Немаца |14| и Бугара од 912 |15| па до 915 год.[ине] а |16| рањен на Сви|17|рачкој карау|18|ли 7 новембра |18| а умро у болни-|19|ци у Приштини |20| 19⁷⁴ новембра |21| 1915 год.[ине] |22| Бог да му |23| душу |24| прости.⁷⁵

XII-4 |25| Спомен подиго|26|ше му от|27|ац Радо|28|сав браћа |29| Борислав и |30| Тијосав.

XIII Спомен Миљка Јеротијевића

Као и већина осталих и овај је исто правоугаоног облика стуба, димензија 125x37x22 цм,⁷⁶ са капом из новијег времена и ликом војника са пушком и бодежом. За разлику од већине, овде је за име и презиме уместо црвене коришћена наранџаста боја (XIII-1), а на

задњој страни, изнад налази се удубљено и уоквирено натписно поље са натписом у 26 редова. Међутим док се углавном, бар судећи по овде размотреним натписима и споменицима.

XIII-1 десно: Миљко лево: Јеротијевић

XIII-3 Спомен |2| Микаила⁷⁷ |3| Јеротије-|4|вића под|5|наредника |6| чете I^{вс} I^{ор} |7| батаљона |8| 4. пука |9| кои поживи |10| 28 год.[ина] а по|11|гибе на Ма|12|чковом кам|13|ену⁷⁸ |14| 1914. Год.[ине] (!)⁷⁹ |15| бранећи |16| своју отац|17|бину и сло|18|боду⁸⁰ српс|19|ку. Спомен |20| овај подиго|21|ше му отац |22| Периша мај|23|ка Риста |24| жена Мили|25|ца и син Ми|26|лодраг.

XIV Спомен Рајка Бојовића

И последњи у низу у групи релоцираној у центар Братљева, као и први (I), од белог је мермера и са црним натписом само са предње стране, без лика војника, а као једини украс истиче се урезана представа на постољу. На врху, који се такође као и први завршава троуглом, налази се прост крст без украса, испод ког почиње текст у 13 редова (XIV-1). Димензија је 161x30x12 cm.⁸¹

XIV-1 Рајко |2| Бојовић |3| из Глеђице |4| погинуо у |5| рату 1914 го[дине]

|6| Спомен му |7| подижу кћи |8| Радованка |9| зет Драгомир |10| унук Милутин |11| и унуке |12| Милица |13| и Мирјана.

XV Спомен Алексе Марића

На последњем месту овом приликом нашао се надгробник из непосредне близине Братљева, са локације Окрајак - Бутково,⁸² који усамљен стоји очигледно на оригиналној локацији са десне стране пута ка Братљеву. Као и претходни осликани примерци у облику је правоугаоног усправног стуба, са капом из новијег времена. На предњој страни налази се уоквирено удубљено натписно поље, са исписаних првих 20 (XV-1, р. 1-20), изнад ког и плави венац и унутар истог крст (XV-1).⁸³ Натпис се затим наставља на задњој страни, такође у удубљеном и уоквиреном натписном пољу, која се такође спаја при врху, у крст уписан у квадрат, са четири листа, по једним у сваком пољу, окренутим врховима ка спољним уговима (XV-3, р. 21- 44). За разлику од

претходних, на овом натпису коришћен је други сет боја, па се јављају и розе, као и наранџаста или светлољубичаста слова, те тамнија скоро маринско плава са примесом зелене, док изостаје светлија зелена сем на лоцици на бочној страни, приказаном на уобичајни начин са голубом окренутим, како кљује плаво грожђе (XV-2).

XV-1 Спомен |2| Алекси |3| Марићу |4| трубачу |5| Пог пука |6| Јог84 позива |7| из Буткова |8| наш нигда |9| не забора|10|вљени |11| брат који |12| свечано |13| бранећи |14| краља и от|15|аџбину из|16|ненада од |17| не браће |18| Бугара пог|19|иде 17ог ју|20|на 1913 год. [ине]

XV-3 |21| у Овчем |22| пољу где је |23| и сачрањен. |24| У 26ој години |25| ком оста |26| девојка ис|27|прошена за |28| навек забор|29|рављена |30| ми фамили|31|ја за навек |32| да оплакује|33|мо Алексу у |34| даљини гле|35|дајући овај |36| жалосни спо|37|мен који га |38| подижу из дл|39|агодарности |40| браћа Мика|41|ило Војин, |42| синовци Дра|43|гољуб и Бого|44|љуб

Напомене

* Рад је настао у оквиру пројекта: *Средњовековне српске земље (13-15. век): њихови историјски, привредни, друштвени и правни процеси* (Ев. бр. 177029), и *Насеља и сџановништво српских земаља у њиховом средњем веку (14 – 15 век)* (Ев. бр. 177010), које финансира Министарство просвете и науке РС.

² Р. Николић, *Камена књижа њедрака : о највишим са надгробних споменика зајадне Србије*, Чачак : Народни музеј, Чачак, 2018² (допуњено издање), 11. За назив спомен, меморија, мраморје вид. и А. Фостиков, *Мраморници из Жиче – каменари или традиционални споменик обељежа?*, Црквене студије 16 (2018) (у штампи).

³ Д. Трбојевић, *Крајпуташи у урбаним срединама : анализа сакралне и профане природе савремених крајпуташа са акценцијом на њиховој комуникацији*, ГЕМ 75 (2011) 131-133. О проблематици примене нових назива уопште и: Е. Зечевић, *О њојму сџећак*, Гласник САД 17 (2001) 143-152.

⁴ О тој групи споменика војницима, као и називима ових ратова у епитафима и разноврсности натписа: Р. Николић, *Камена књижа*, 153-167 и даље. О настанку и функцији и: Драшко Б. Живковић *Социо-историјски услови настанка и функције војничких споменика крајпуташа у српској традиционалној култури*, Војно дело, Год. LXX, бр. 5 (2018) 401-413.

⁵ Драгутин - Драган М. Радивојевић, *Камена казивања рајника : моравички крајпуташи*, Ивањица –Чачак, 1995, 18 (даље цитирано као: *Камена казивања*).

⁶ Бутково је заселак насеља Косовице у општини Ивањица. *Месна заједница Брајљево*, „Званична презентација Општине Ивањица”, онлине: <http://ivanjica.gov.rs/mesna-zajednica-bratljevo/> <http://media.ivanjica.gov.rs/2016/07/bratljevo.jpg> (10.10.2018).

⁷ *Камена казивања*, 13. Како услед модернизовања текста од стране аутора постоје значајне разлике у односу на оригинал, исте нису навођене како текст не би био оптерећен. У обзир су узете само важније грешке или испусти на које је скренута пажња у критичком апарату.

⁸ *Ивањица: Обнова „камених књижа њедрака”*, Тањук, Вечерње новости, онлине издање: 13. април 2013. 19:00 (<http://www.novosti.rs/%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8/%D1%81%D1%80%D0%B1%D0%B8%D1%98%D0%B0.489.html:429237-Ivanjica-Obnova-quotkamenih-knjiga-predakaquot>). *Пројекат заштити и презентације споменика крајпуташа у Ивањичком крају* није прихваћен од стране Министарства културе и информисања: *Решење од 03.05. 2018*, 8 (<http://www.kultura.gov.rs/docs/konkursi/99969306788310417678/%D0%A0%D0%B5%D1%88%D0%B5%D1%9A%D0%B5%20%D0%BD%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%BE%20%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%BE%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D0%B5%D1%92%D0%B5.pdf>) (15. 11. 2018.)

⁹ Тако: I – 1 (предња страна); I – 2 (лева страна); I – 3 (десна страна) I – 4 (задња страна).

¹⁰ Вид. н. 3. Мада су ликовни елементи често спомињани исти би требали у будуће да буду и детаљније анализирани, посебно због симболике коју баштине. Како су у највећем броју представе сличне, у раду је указано само на евентуалне разлике.

¹¹ Вид. н. 3, као и приложене натписе и фотографије ниже. О симболици боја између осталог и: М. Ивић, *Плава боја као лингвистички проблем*, Јужнословенски филолог, Београд, 50, 1994, 99-116; *Кодови словенских култура* 6, Београд, 2001, passim; Р. Николић, *Камена књижа њедрака*, passim.

¹² *Камена казивања*, 22 бр. 21.

¹³ Насеље Ровине, припада МЗ Братљево, Ивањица. *Месна заједница Брајљево*, <http://ivanjica.gov.rs/mesna-zajednica-bratljevo/> (15. 10. 2018). Пошто се исте топографске одреднице јављају на више места, након првог помена више нису додатно решаване. Такође важније и опште познате географске одреднице нису појашњаване.

¹⁴ Војска се састојала из три позива, у односу на доба живота и улоге: I (од 21 до 31 године), II (од 31 до 37) и III (од 37 до 45). Детаљније о попуњавању војске и унутрашњој подели исте: Д. Шаренац, *Тој, војник и сећање. Први светски рат и Србија 1914 – 2009*, Београд, 2014, 119- 120, и даље.

¹⁵ Доњи део натписног поља је уништен, тако да није познат његов крај.

¹⁶ *Камена казивања*, 22 бр. 22.

- ¹⁷ Како би била примењена бела боја у приређеним натписима, коришћена је црна позадина.
- ¹⁸ У питању је део стихова, из дела *Крфски епиграф*, В. Станимировића, који је коришћен на надгробницима ове врсте, па некада и делом измењен, уп. Р. Николић, *Камена књија*, 119.
- ¹⁹ Вид. н. 3.
- ²⁰ Натписи су датирани према старом јулијанском календару.
- ²¹ *Камена казивања*, 23 бр. 23.
- ²² Реч подељена знаком = ради преноса наставка у следећи ред: тужн=ог.
- ²³ У лигатури **ин**.
- ²⁴ Насеље Глеђица, припада МЗ Братљево, Ивањица. *Месна заједница Брајљево*.
- ²⁵ Мисли се на редовно служење са 20. година. Д. Шаренац, *Топ, војник и сећање*, 119.
- ²⁶ Реч подељена знаком =: споди=жу
- ²⁷ Р. Николић, *Камена књија*, 133.
- ²⁸ *Камена казивања*, 20 бр. 13.
- ²⁹ Овде вероватно што и стални кадар.
- ³⁰ Изгледа као арапско један.
- ³¹ У *Камена казивања* прочитано као римски IV, у питању је вероватније римско II.
- ³² Крстац изнад Пожеге.
- ³³ Баш тако написано.
- ³⁴ *Камена казивања*, 20 бр. 14.
- ³⁵ У *Камена казивања* рашчитано као: IV
- ³⁶ Бизерта, Тунис.
- ³⁷ *Камена казивања*, 20-21 бр. 15.
- ³⁸ На крају знак %, са којим опет почиње наставак текста на бочној страни (%).
- ³⁹ На крају знак %, са којим опет почиње наставак текста на бочној страни (%).
- ⁴⁰ *Камена казивања*, 21 бр. 16.
- ⁴¹ Дан није уписан у *Камена казивања*, 21 бр. 16.
- ⁴² Тачка вероватно грешком пре броја.
- ⁴³ *Радош, жена...мајка у Камена казивања*, 21 бр. 16, можда грешком из неког другог натписа, пошто овде нема основе за такав текст.
- ⁴⁴ У *Камена казивања*, 21 бр. 17, вероватно грешком 17 уместо 37 цм.
- ⁴⁵ IV љука у *Камена казивања*, 21 бр. 17.
- ⁴⁶ Реч подељена цртицом: -
- ⁴⁷ Сиолиадор у *Камена казивања*, 21 бр. 17.
- ⁴⁸ Златном бојом исписано.
- ⁴⁹ Отац у *Камена казивања*, 21 бр. 17.
- ⁵⁰ Знак %.
- ⁵¹ *Камена казивања*, 21 бр. 18
- ⁵² Алони у *Камена казивања*, 21 бр. 18.
- ⁵³ У *Камена казивања*, датум 12-ти. *Камена казивања*, 21 бр. 18. Према садашњем изгледу као да је у питању број 8, али на њему се фарба није задржала.
- ⁵⁴ I чете у *Камена казивања*, 21 бр. 18. Према изгледу бројева у питању је или број 3 или број 8.
- ⁵⁶ Лигатура *ме*
- ⁵⁷ у *Камена*, само: Синовац Милан.
- ⁵⁸ *Камена казивања*, 23 бр. 24
- ⁵⁹ IV у *Камена казивања*, 23 бр. 24
- ⁶⁰ ИП - лигатура
- ⁶¹ ИН – лигатура, такође смдбина (!)
- ⁶² Крај првог натписа, који се наставља на бочној страни
- ⁶³ НИ – лигатура, у *Камена казивања*, 23 бр. 24 и који, овде нема
- ⁶⁴ У *Камена казивања*, 23 бр. 24 стоји: свету...мајка Радојка, сестре Тијана, Ивана, Стеванија и Станија - и ту се и завршава издање натписа, па грешком испада да су у питању син Марко и отац Станко.
- ⁶⁵ Наставак првог натписа.
- ⁶⁶ *Камена казивања*, 19 бр. 11.
- ⁶⁷ Данас на датом месту малтер преко текста, тако да је реконструкција истог дата према *Камена казивања*.
- ⁶⁸ *Камена казивања*, 19 бр. 11 - знак %
- ⁶⁹ У *Камена казивања*, 19 бр. 11 стоји : 1926
- ⁷⁰ Тачка грешком?
- ⁷¹ *Камена казивања*, 19-20 бр. 12.
- ⁷² Г велико.
- ⁷³ У *Камена казивања*, 19-20 бр. 12 изостаје: Јог поз.[ива]
- ⁷⁴ У *Камена*: 10
- ⁷⁵ На крају знак %. Иначе села реченица није донета у *Камена казивања*, 22 бр. 20.
- ⁷⁶ *Камена казивања*, 22 бр. 20.
- ⁷⁷ У *Камена казивања*, 22 бр. 20.: Миљка
- ⁷⁸ Мачков камен на планини Јагодњи.
- ⁷⁹ Велико Г, мада се обично пише мало у датим примерима.
- ⁸⁰ У *Камена казивања*, 22 бр. 20, овде је крај натписа.
- ⁸¹ *Камена казивања*, 22 бр. 19.
- ⁸² *Камена казивања*, 18 бр. 9, наводи испод овог споменика, као место налаза: Перковићи. Судећи по натпису за откупно место, остаје нејасно да ли је ипак у питању Окрајак. Свакако на територији је Буткова, одакле је и сам трубач, коме је постављен.
- ⁸³ Нажалост предња страна малтене тек рестаурисаног споменика, већ је претрпела штету цртањем црвеним спрејом у боји.
- ⁸⁴ IV пука, а затим за позив коришћена арапска, а у питању је римска цифра, уп. *Камена казивања*, 18 бр. 9.

Summary

In this paper, attention is paid to the memorials from the early 20th century, which are today also well known by name *krajputasi*. On this occasion a group of 14 pieces relocated in Bratljevo (Ivanjica, Serbia), and one lone specimen from a location Okrajak (Butkovo) that still stands next to the road were analyzed. The inscriptions from monuments were redacted for print.

Keywords: epitaphs, monuments, memorials, *krajputasi*, Bratljevo, Butkovo, Ivanjica, Serbia, the 20th century.

Спомен Добросаву Турчића
Фото А. Фостиков

Спомен Добросаву Турчића
Фото А. Фостиков

Спомен Михаила Б. Лазовића
Фото А. Фостиков

Спомен Михаила Б. Лазовића
Фото А. Фостиков

Спомен Михаила Б. Лазовића
Фото А. Фостиков

Спомен Михаила Б. Лазовића
Фото А. Фостиков

Спомен Десимира Нешовића
Фото А. Фостиков

Спомен Десимира Нешовића
Фото А. Фостиков

Спомен Десимира Нешовића
Фото А. Фостиков

Спомен Десимира Нешовића
Фото А. Фостиков

Спомен браће Маричића, Боже и Милете
Фото А. Фостиков

Спомен браће Маричића, Боже и Милете
Фото А. Фостиков

Спомен браће Маричића, Боже и Милете
Фото А. Фостиков

Спомен браће Маричића, Боже и Милете
Фото А. Фостиков

Спомен Добросава Радојичића
Фото А. Фостиков

Спомен Добросава Радојичића
Фото А. Фостиков

Спомен Добросава Радојичића
Фото А. Фостиков

Спомен Добросав Радојичића
Фото А. Фостиков

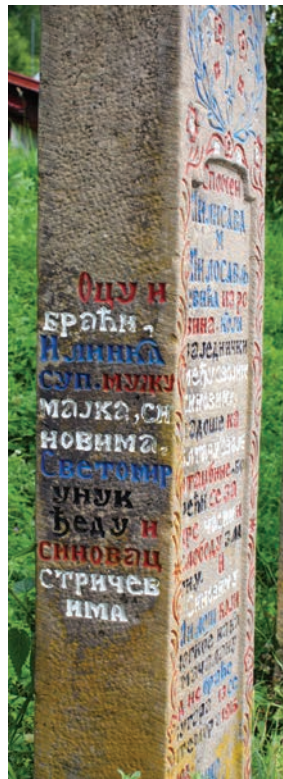
Спомен Милосављевића, оца
Милосав М. и браће: Милоша,
Радомира и Драгољуба
Фото М. Селаковић

Спомен Милосављевића, оца
Милосав М. и браће: Милоша,
Радомира и Драгољуба
Фото А. Фостиков

Спомен Милосављевића, оца
Милосав М. и браће: Милоша,
Радомира и Драгољуба
Фото М. Селаковић

Спомен Милосављевића,
оца Милосав М. и браће:
Милоша, Радомира и
Драгољуба
Фото М. Селаковић

Спомен Вука Јекића
Фото А. Фостиков

Спомен Вука Јекића
Фото А. Фостиков

Спомен Вука Јекића
Фото А. Фостиков

Спомен Вука Јекића
Фото А. Фостиков

Спомен Миленка Ђуровића
Фото А. Фостиков

Спомен Миленка Ђуровића
Фото А. Фостиков

Спомен Миленка Ђуровића
Фото А. Фостиков

Спомен Миленка
Ђуровића
Фото А. Фостиков

Спомен браће Остојића, Милутина и
Радојице
Фото А. Фостиков

Спомен браће Остојића, Милутина и
Радојице
Фото А. Фостиков

Спомен браће Остојића, Милутина и
Радојице
Фото А. Фостиков

Спомен браће Остојића,
Милутина и Радојице
Фото А. Фостиков

Спомен Бојовића, сина
Станка М. и оца Марка
Фото А. Фостиков

Спомен Бојовића, сина Станка М. и оца Марка
Фото А. Фостиков

Спомен Бојовића, сина Станка М. и оца Марка
Фото А. Фостиков

Спомен Бојовића, сина Станка М. и оца Марка
Фото А. Фостиков

Спомен Бојовића, сина Станка М. и оца Марка
доњи део
Фото А. Фостиков

Спомен Кривокућа, Миљка В. и синовца му Вукомана Б.
Фото А. Фостиков

Спомен Кривокућа, Миљка В. и синовца му Вукомана Б.
Фото А. Фостиков

Спомен Кривокућа, Миљка В. и синовца му Вукомана Б.
Фото А. Фостиков

Спомен Кривокућа, Миљка В. и синовца му Вукомана Б.
Фото А. Фостиков

Спомен Љубисава Радојичића
Фото А. Фостиков

Спомен Љубисава Радојичића
Фото А. Фостиков

Спомен Љубисава Радојичића
Фото А. Фостиков

Спомен Љубисава Радојичића
Фото А. Фостиков

Спомен Љубисава Радојичића (доњи део)
Фото А. Фостиков

Спомен Миљка Јеротијевића
Фото А. Фостиков

Спомен Миљка Јеротијевића
Фото А. Фостиков

Спомен Миљка Јеротијевића
Фото А. Фостиков

Спомен Миљка Јеротијевића
Фото А. Фостиков

Спомен Рајка Бојовића
Фото А. Фостиков

Спомен Алексе Марића
Фото М. Селаковић

Спомен Алексе Марића
Фото М. Селаковић

Спомен Алексе Марића
Фото М. Селаковић